

De la Kosovo la Sarajevo

Cele ce urmează ar vrea să fie un comentariu al frazei unui mare istoric, Fernand Braudel: „Trecutul nu e niciodată trecut de tot, câteodată prezentul e mai aproape de trecut decât de viitor”.

Viitorul României depinde, ca întotdeauna, mai mult de ce se petrece dincolo de granițele ei decât de evenimentele și oamenii din interior. În această perspectivă, e firesc să ne atragă atenția evoluțiile, până la un punct asemănătoare, din U.R.S.S. și Iugoslavia.

În momentul în care mișcările centrifuge au început să amenințe grav unitatea iugoslavă, s-au auzit declarații că această situație confirmă împărțirea fostei Europe comuniste pe vechea linie de clivaj între teritorii otomane și teritorii habsburgice. O variantă a aceleiași interpretări, de inspirație central-europeană, susține că ar fi vorba de o fractură de-a lungul frontierei confesionale, între catolicism și ortodoxie. Diferențele economice, de netăgăduit, sunt explicate printr-o răsturnare a premiselor teoriei lui Max Weber despre originile religioase ale capitalismului: popoarele ortodoxe, cu o mentalitate preindustrială, ar opune toată forța inerției lor progreselor unei economii capitaliste care a mai încercat odată să destabilizeze ordinea tradițională. Acestor păreri controversate, care implică trecutul și prezentul Balcanilor, li se adaugă, pentru a completa confuzia, diverse scenarii alarmante cu privire la viitor, aducând cu ele cele mai rele amintiri de la începutul secolului nostru, alături de altele, mai recente, despre atrocitățile comise de un naționalism croat exasperat și agresiv sau despre războiul civil între **cetnici** și **partizani**. Revin mai ales referirile la problema macedoneană, care a dat atâta bătaie de cap diplomaților, sau la soarta Bosniei și Herțegovinei. N-a început primul război mondial la Sarajevo? Însuși principiul statului național este pus în discuție astăzi. Comunitatea europeană s-a pronunțat în favoarea unității iugoslave de teama ca dezmembrarea acestui stat să nu răspândească instabilitatea și să nu încurajeze alte separatisme, nu numai în Europa răsăriteană și în Uniunea Sovietică, ci chiar în Irlanda de Nord, Corsica și țara Bascilor. Totuși, dreptul la autodeterminare rămâne principiul pe care s-a întemeiat sistemul politic căruia, pentru a da numai două exemple, România îi datorează îndeplinirea aspirațiilor ei iar Cehoslovacia chiar existența sa. Însăși agregarea provinciilor

istorice într-un singur stat numit din 1929 Iugoslavia a fost posibilă numai prin recunoașterea internațională a acestui drept.

Principalii protagoniști ai crizei sunt, până acum, trei grupuri naționale: sârbii, croații și slovenii. Pe când cei dintâi, după catastrofa din 1389, au avut de îndurat stăpânirea otomană până în 1804, când începe războiul lor de independență, sau până în 1815 când Poarta i-a acordat lui Miloș Obrenovici autonomia Serbiei, istoria croaților și a slovenilor se leagă de aceea a Austriei și a Ungariei, sau de a Venetiei, a cărei prezență pe coasta dalmată datează din secolul al XI-lea. Cu alte cuvinte, apartenența nord-vestului Iugoslaviei la Occident era fapt împlinit cu mult înainte ca impactul otoman să precipite coagularea Occidentului. Zagrebul e mai aproape de Ljubljana decât de Belgrad și distanța de la ele la Venetia sau Graz e mai mică decât până la Sarajevo sau Ohrid.

Prăbușirea Serbiei medievale n-a fost desigur numai rezultatul unei zile de bătălie, 28 iunie 1389. Moartea lui Ștefan Dușan în 1355 a dus la parcelarea statului său, ale cărui unitate și uniformitate nu trebuie exagerate, în mici state sârbești independente în Macedonia, Albania, Epir și Tesalia. Conducătorii lor s-au bizantinizat rapid, înainte de a dispărea în 1371, în lupta de la Cernomen pe Marița, sau în anii următori. La Kosovo a fost nimicită coaliția supraviețuitorilor, în frunte cu Lazăr, care domnea peste Serbia centrală și de nord. Până în 1459 sârbii au mai crezut că vor putea rezista în limitele strâmte ale autonomiei și în schimbul tributului plătit de despoții Ștefan Lazarević și Gheorghe Branković, unchi și nepot, al căror stat-tampon, redus în cele din urmă la Šumadija, regiunea de unde va porni răscoala eliberatoare, s-a lipit strâns de Dunăre. Belgradul apărat eroic în 1456 de Ioan de Hunedoara nu mai era o cetate sârbească. Steagul care flutura deasupra sa și care va rămâne înfipt acolo până în 1521, era al regelui Ungariei, Angevin, Luxemburg sau Jagellon.

În timp ce cucerirea turcească controlează văile Limului, Ibarului și Moraviei, drumurile care duc spre nord, muntele ale cărui trecători sunt în mâinile haiducilor temuți de rarii călători, conserva în mănăstirile lui, pline de amintirea vechilor ctitori, și în satele care-i ascultă cu nesăț pe **guzlari** un spirit de revanșă topit în legende profetice și în epopeea populară. Umbra marelui înger alb de la Sopočani veghiază lângă o piatră de mormânt care, cândva, se va ridica, fiindcă și popoarele învie. Iar poporul sârb, care și-a înălțat **kralii** în rând cu sfinții, cum o arată și genealogia Nemanizilor zugrăvită în chip de arbore al lui Iesei, își așteaptă ceasul. Un emisar al Habsburgilor, poposind la Mileševo, unde se găseau moaștele Sfântului Sava înainte ca Sinan-pașa, în drum spre Călugăreni, să le ardă pe rug, a auzit de la călugări tâlmăcirea proorocirilor lui Leon cel Înțelept, ca o cheazășie că sfârșitul Imperiului otoman se apropie. Acesta e mediul din care a renăscut viața bisericească a sârbilor în 1557, prin refacerea patriarhiei de la Peć, datorată totuși unui ilustru renegat, devenit marele vizir Mehmed Sokolović.

Canonizarea cneazului Lazăr, pentru care există, alături de mărturiile sârbești, și una românească – chipul său zugrăvit la Curtea de Argeș, desigur pentru a sublinia legătura dintre Neagoe Basarab și acest strămoș al soției sale, doamna Milița – a prilejuit o activitate literară intensă, în mare parte anonimă, începând chiar din anii 1392–1393. Într-o predică a patriarhului Danilo al II-lea, citim: „Mai bine este a muri în luptă decât a-i întoarce neprietenului spatele nostru”. Cuvinte cărora le răspunde ca un ecou – mijocit prin Alexandria sârbească – dârza afirmație a lui Neagoe din **Învăpături**: „mai bună iaste moartea cu cinste decât viața cu amar și cu ocară”. În această etică militară, creștină și națională recunoaștem tainica putere purificatoare care întărește sufletele. Comentarii din zilele noastre s-au străduit să găsească aici, în aspra morală a unei societăți patriarhale, țărănești, și originile democrației sârbești, cu năzuința către dreptate și egalitate socială. E un demers intelectual de tip populist, conservator, care ne e familiar: N. Iorga, în **Evoluția ideii de libertate**, a vrut și el să arate că românii și sârbii, balcanicii în general, aparțin unui tipar antropologic pe care tradiția formațiunilor rurale libere, „Romeniile” și „Sclaviniile”, îl modelează în sensul instituțiilor democratice. Ceea ce pare a fi dezmințit de întreaga evoluție socială și politică a Europei moderne. Oricum ar sta lucrurile în această privință, imaginea unei istorii în care evenimentul central era o înfrângere, Kosovo, dar totodată și simbolul cel mai înalt al jertfei pentru libertate, a rămas un factor psihologic decisiv în dezvoltarea societății sârbești.

Departate de a se limita la teritoriul pe care se născuseră, aceste idei au circulat și s-au răspândit odată cu masivul brasaj de populație care a urmat instalării dominației otomane asupra Serbiei medievale. Fenomenul, căruia geograful Jovan Cvijić, unul din deschizătorii de drum ai studiilor sud-est europene, i-a consacrat o viață de studiu, ne interesează din două motive. În primul rând, fiindcă mișcările denumite de Cvijić „metanastatice” au modificat complet harta etnică a Peninsulei, apoi fiindcă ele au atras și ramuri ale “romanității balcanice” pe lângă acea de pe litoralul Dalmației, pe vlahii din Serbia și din Bosnia, ca și pe timoceni.

Retragerea treptată spre nord a centrului statului sârbesc, mutat succesiv de la Skoplje la Kruševac, reședința cneazului Lazăr, lângă confluența celor două Morave, și în sfârșit la Smederevo, pe malul Dunării, a produs deplasarea unei mase de populație din sud. Mai târziu, îndeosebi în ajunul tratatului de la Karlovci, în ultimii ani ai veacului al XVII-lea, cu ocazia marelui exod (1691) condus de patriarhul Arsen al III-lea Crnojević, zeci de mii de familii au trecut Dunărea și Sava stabilindu-se în Banat, Bačka, Srem și Slavonia. Pe lângă cauzele politice, între care determinantă a fost teama de represalii în momentul retragerii trupelor habsburgice, după o ofensivă antiotomană care ajunsese până la Niș, au existat și cauze economice: foamete, epizootii, defrișări, tendința seculară a ciobanilor balcanici de a căuta pășuni întinse în largile „mesopotamii” din nord dincolo de

Sava și de afluenții ei, Una și Kupa, ale căror văi formau un arhaic habitat vlah.

Ținuturile-stup din care a pornit roirea au fost tocmai platourile stâncoase ale Muntenegrului și Raškăi, de unde un „curent dinaric” s-a îndreptat spre frontul Dunăre-Sava, de-a lungul cursului Drinei, Moravei și Timokului, sau către Dalmația și Istria. Prima direcție se prelungește până în Croația, Slovenia sau chiar Moravia. Un curent „de la Kosovo”, paralel cu altul care-și avea punctul de plecare mult mai la sud, pe valea Vardarului, au colonizat Serbia nordică și răsăriteană. În etapa emigrării transdanubiene, toate aceste ramuri converg pentru a forma populația Vojvodinei, înzestrată de Habsburgi cu privilegiile care le recunosc profilul național distinct.

Prin forța acestor împrejurări a dispărut blocul compact de populație românească ce se întindea atît la vest de Morava în regiunea care poartă până azi numele de Stari Vlah, cât și la est, în zona Niș-Pirot-Sofia, dar s-a consolidat același element etnic pe malul drept al Dunării, acolo unde au apărut, ca bastioane ale rezistenței antiotomane, două principate, Vidin și Braničevo, cărora sprijinul din stînga fluviului le-a protejat scurta existență. Mișcările de populație au contribuit la asimilarea morală, amestecul dialectelor și fuziunea grupurilor confesionale pe care se bazează una din tendințele unificatoare, cea a Marii Serbii. Dar migrațiile au cedat în sud un teren pe care albanezii, în Kosovo, și bulgarii, în Macedonia, s-au grăbit să-l ocupe.

Dintre celelalte provincii istorice care, înainte de a intra în componența statului iugoslav, au cunoscut experiența dominației otomane (dar în acest caz și a celei austriece), Bosnia își afirmase separatismul încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea, sub dinastia Kotromanić. În 1377, proclamarea lui Tvrtko I ca „rege al sârbilor și al Bosniei” poate fi interpretată nu numai ca dovadă a ambiției acestui conducător, ci și ca o confirmare a continuității structurilor statului sârb după înfrîngerea de pe Marița. De altfel, în alianță cu Lazăr, Tvrtko a câștigat ultima victorie împotriva turcilor înainte de aceea de la Rovine: bătălia de la Pločnik din 1388. Extinzându-și autoritatea asupra unei părți a Croației și a orașelor de pe țărmul Adriaticii, cu excepția Zarei și a Ragusei, el a reușit vremelnic să-și constituie un stat independent, influențat de civilizația Europei Centrale, dar care s-a fărâmițat curînd și a trebuit, din 1415, să plătească tribut sultanului. Aceeași situație de vasalitate față de Imperiul otoman a avut-o și Herțegovina, „ducatul” sudic creat în 1448 de Stepan Vukčić Kosača prin desprinderea de Bosnia. În pofida încercărilor Ungariei și Venetiei de a se înstăpâni pe aceste teritorii, turcii au ieșit învingători, transformându-le în pašalâcuri succesiv în 1463 și 1470. Este o regiune în care, după ce autoritățile otomane au aplicat politica de colonizare cu populația din Anatolia, a început un proces intens de islamizare, înlesnit, pare-se, de sensibilitate locală la erezia dualistă, bogomilismul. Rezultatul: pe la 1700, trei sferturi din bosnieci erau musulmani, situație care le apăra individualitatea culturală atît față de catolicism, cât și față de ortodoxie.

După informațiile culese acum un veac de Teodor Filipescu, o parte a populației românești din Bosnia-Herțegovina era de origine macedo-română, pe când așa-numiții **caravlahi** erau descendenții unui grup venit din nordul Dunării – și unii și alții imigrați în epoca stăpânirii otomane. Autorul presupune că vechii locuitori de caracter romanic ar fi pribegit spre nord după cucerire, asociindu-se exodului general.

Totuși, deoarece în anii când a luat ființă sangiacul Herțegovinei se înregistrau acolo vreo 7000 de așezări ale vlahilor, cărora li s-a acordat statutul privilegiat pe care l-a avut și în alte regiuni, în schimbul serviciului militar, ipoteza deplasării este mai puțin probabilă. Fugarii creștini din Bosnia turcescă se stabilesc în Dalmația în tot cursul secolului XVI, deci imigrația a fost treptată și cumulativă, dând naștere acelei populații, bazată pe un substrat morlah, care e menționată în documentele venețiene sub numele de „**uscoci**”. Contemporanii comparau acest grup turbulent și prădalnic, fără identitate etnică precisă, cu cazacii zaporozjeni. „Comes Valachorum”, în secolul al XIV-lea, era titulatura vice-banului care administra regiunea Knin, frecvent prezentată în recente buletine de informații. Elementul sârbesc, astăzi predominant, s-a substituit unei vechi populații pe care Ludovic de Anjou și urmașii săi la tronul Ungariei o cunoșteau ca „Valachi regni nostri Croatia”. Situația pluriethnică din Bosnia și Herțegovina a devenit cu vremea atât de complexă încât, în 1968, s-a încercat organizarea unei republici islamice în cadrul Federației, Comitetul Central din Sarajevo al Ligii Comuniștilor declarând că „musulmanii sunt, cum a dovedit-o practica noastră socialistă, o națiune aparte”.

Mai la sud, Muntenegrul oferă un alt caz în care peripețiile istorice au determinat încheierea unei conștiințe naționale care exagerează particularitățile în dauna trăsăturilor generale capabile de a contura o identitate colectivă. Consolidarea ca stat de sine stătător datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, principatul familiei Balšić cuprinzând și o parte a viitoarei Herțegovine și nordul Albaniei. Această zonă, între Valona și Durazzo, depindea economic de axul rutier care conducea spre Kotor și Dubrovnik. În câțiva ani, această formațiune teritorială s-a fărâmițat sub dubla presiune a turcilor și a Veneției. Unificarea nucleelor independente, într-un sector în care se încrucișează influența lingvistice, religioase și culturale din Grecia, din Occidentul latin și de la slavii de sud, va fi realizată de stăpânirea otomană. Când, în 1421, s-a stins ultimul Balšić, după pierderea unora din orașele de pe litoral, Ștefan Lazarević a încercat să recupereze Muntenegrul, care s-a apărut sub conducerea dinastilor locali Crnojević. Decenii de-a rândul, atâta timp cât au avut ajutorul militar al lui Skanderbeg și al Veneției, muntenegrenii au rezistat invaziei turcești. Introducerea tiparului, în 1494, la Cetinje, de unde tipograful Macarie se va refugia în Țara Românească, la curtea lui Radu cel Mare, are semnificația unui act de cultură excepțional, merit să întărească, într-o societate încă tribală, autoritatea morală a bisericii ortodoxe care, din 1516, a preluat și conducerea politică, în forma unui principat ecleziastic, până

în 1851. Toate tentativele turcilor de a controla direct regiunea au fost zădărnice. Războaiele veneto-otomane, apoi conflictele Porții cu Austria și Rusia în secolul al XVIII-lea, au prilejuit revolte locale. Muntenegrenii se vor împotrivi cu înverșunare și trupelor lui Napoleon, din solidaritate cu îndepărtatul lor aliat, țarul. Această ramură a poporului sârb a absorbit și un flux de coloniști vlahi, originari din Herțegovina.

Cât privește Macedonia, republica de astăzi care poartă acest nume, deși situată între aceleași granițe cu Albania, Grecia, și Bulgaria ca înainte de al II-lea război mondial, nu se suprapune exact regiunii Vardarska din Iugoslavia regală, nordul fiind restituit Serbiei, până la vechea graniță a Imperiului otoman din 1913. Spre est, e greu de delimitat Macedonia istorică de Tracia, linia ideală fiind mai degrabă valea Strumei decât de-a lungul lanțului muntos: oricum, și una și alta aparțineau Turciei până la războaiele balcanice. Harta etnografică a lui Brailsford din 1906, mărturie a candorii unei epoci care nu descoperise încă limba „macedoneană”, indică prezența masivă a elementului bulgăresc până în apropiere de Castoria, unde se învecinează cu două enclave turcești în masa grecească ce începe de la Salonic și Veria. Coexistența sârbilor cu albanezii caracterizează văile superioare ale Vardarului și Moraviei, cu o zonă albaneză între Ohrida și Bitolia. Slavii convertiți la islam apar răzleți, vlahii, deși mult mai numeroși, sunt și ei risipiți, adesea asociați satelor bulgărești și adoptând ca limbă de cultură greaca. Sunt și petece de populație turcă, dar numai pe malul răsăritean al Vardarului.

Această țară de sate sărace, bântuită de paludism, pe care observatorul britanic citat a vizitat-o la începutul emigrației în America, pe la 1900, înfățișa de atunci un puternic contrast între prezent și trecut. În împrejurimile Prizrenului și Peć-ului mai existau cel mult 5000 de gospodării sârbești, față de un număr de 4-5 ori mai mare de familii albaneze. Când Ștefan Dușan domnea la Skoplje, era un împărat sârb în mijlocul poporului sârbesc. Călătorului care, în pragul veacului nostru, întreba cine a clădit fortăreața ale cărei ruine se oglindesc în lacul Ohrida, i se răspundea: „oamenii liberi, strămoșii noștri”. – „Dar ce erau ei? sârbi, bulgari sau greci?” – „Erau creștini”. La sfârșitul secolului al XVI-lea, un patriarh itinerant de Ohrida, Atanasie I (vlah după nume, Hrizea), căuta să-i înduplece pe Mihai Viteazul, pe papă și pe Habsburgi să vină în ajutorul răsculaților din Himara pe care-i descria ca „greci, albanezi, bulgari și vlahi”. Denumirea de „serboarvanitobulgarovlahos” împrumutată de la un orator bizantin, exprimă perfect caracterul pluriethnic al Macedoniei atât în Evul Mediu, cât și în vremea nouă. La soluția „macedonismului” găsită de istoricul și omul politic Stojan Novaković, s-a recurs doar pentru a stăvili propaganda bulgară.

Dacă Muntenegrului i s-a recunoscut independența de drept numai la Congresul de la Berlin, există totuși un stat sud-slav pe care turcii l-au tolerat într-o situație de autonomie comparabilă cu aceea a Principatelor noastre: este Ragusa, republica Dubrovnikului, care a durat un mileniu, până la anexarea ei de către

efemera „Ilirie” napoleoniană. Nici rivala sa în comerțul maritim, Veneția, nici succesivii stăpânitori ai hinterlandului balcanic n-au reușit să-i înăbușe vitalitatea economică și culturală. Poziția față de Imperiul otoman, meticolos reglementată, era ca a Hong-Kongului față de China. Ragusa constituia și din punct de vedere religios o enclavă: catolică, în vecinătatea unor populații ortodoxe și musulmane. Deși limba oficială era latina, menținută ca atare până la sfârșitul republicii, dialectului romanic local i s-a substituit limba italiană, impusă apoi și în administrație de autoritățile austriece, care n-au admis croata decât în 1909. Slavizarea a progresat, începând din secolul al XIII-lea, ca efect al unui proces demografic care era neconținut alimentat din interiorul Peninsulei. Astăzi, prezența bosniacilor și a sârbilor, veniți recent în orașul nou, concurează sau chiar întrece numărul croaților.

Am văzut deci că, la sud de Dunăre, slavilor meridionali le e caracteristică o conștiință particularistă, dezvoltată în cursul unei frământate istorii. Teritoriile aflate la nord au avut o experiență diferită. În cadrul Austro-Ungariei, Croația, Slavonia, Dalmația purtau numele oficial de „regat triplu-unitar”, care figura de secole între titlurile Habsburgilor. Când atacurile turcilor au sfâșiat țesutul politic al Peninsulei Balcanice, primejdia comună ar fi putut produce strângerea legăturilor Croației, făcând parte din statul arpadian, cu Serbia și Bosnia. Dimpotrivă, cucerirea Belgradului de către Ludovic de Anjou, intervenția croato-bosniacă în conflictul pentru succesiunea la tronul Ungariei, campaniile lui Sigismund de Luxemburg împotriva Bosniei dovedesc că tendința maghiară de a căuta o ieșire la Marea Adriatică și de a se extinde în sudul Dunării a divizat forțele necesare pentru apărarea antiotomană. De aceste împrejurări a profitat Veneția pentru a ocupa Zara și alte orașe de pe coasta dalmată. În vremea luptelor lui Ioan de Hunedoara cu turcii, principalul magnat din Croația, contele Ulrich de Cilli a încheiat un tratat cu sultanul, după exemplul socrului său, despotul sârb Gheorghe Brankovic.

După înfrângerea de la Mohacs, luând coroana Croației, alături de aceea a Cehiei, Ferdinand de Habsburg devine pivotul unui stat care, dominând Europa centrală, moștenește orientarea politică a Ungariei. În perioadele când această atitudine a fost defensivă, Habsburgii au organizat frontiera militară de pe Sava și până la Marea Adriatică, colonizând-o cu vlahi, ale căror privilegii (**Statuta Valachorum**) sub protecția imperială vor fi contestate cu îndârjire de nobilimea croată. În răstimpurile de ofensivă antiotomană revenea ideea „eliberării” Serbiei și Bosniei, dar, deși a mobilizat mulți voluntari, ea masca aceleași intenții de a atrage Balcanii în orbita Ungariei.

Ținuturile slovene intraseră sub stăpânirea Habsburgilor încă din secolul al XIII-lea. Carniolia, Kraina, cu capitala la Laibach (Ljubljana), făcuse parte, ca și ducatele vecine, Austria, Stiria și Carintia, din formidabila uniune de state înghesbate pentru doar un sfert de veac de regele Cehiei, Přemysl-Otakar II. În posesiunea împăraților sau a unei ramuri colaterale a familiei lor, ca în secolele XVI–XVII, teritoriul locuit de sloveni a primit adânc o amprentă culturală centraleuropeană.

O minoritate a populației slovene a trăit dintotdeauna în Stiria (împărțită în 1919: 5000 km² Austriei, 16000 Iugoslaviei) și în Carintia (din care partea răsăriteană a fost păstrată de Austria în urma plebiscitului favorabil din 1920). Ca o entitate geografică și națională, Slovenia și-a găsit numele abia în secolul al XIX-lea. Identitatea slovenilor n-a avut decât un caracter regional, fiindcă adeziunea lor timpurie la Reformă și adoptarea limbii slovene în locul latinei au fost contracarate rapid și durabil de Habsburgi care, de altfel, în epoca absolutismului, au suprimat orice tendință autonomistă, distribuind domenii unor curteni ai lor de origine străină pe care i-au împroprietat aici (ca și în Cehia).

Un aparent paradox face ca tocmai în regiunea unde se manifestă în prezent o conștiință separatistă să se fi afirmat, în secolul al XVI-lea, primele concepții ale unității slavilor de sud. Umanismul croat cu reprezentanți ca Vinko Pribojević și Mavro Orbini a imaginat genealogii mitice prin care slavii descindeau din traci, mergând până la Noe, trunchiul comun al cehilor, polonezilor și rușilor. Părintele panslavismului, Juraj Krizanic, visa nu numai unirea bisericilor, ci o acțiune eliberatoare a Rusiei în favoarea popoarelor sud-dunărene, chiar în vremea în care Matei Basarab, implicat în proiectele de cruciadă balcanică, primea la Târgoviște pe alt misionar croat, Rafail Levaković. Restaurarea statelor independente din Evul Mediu, Serbia, Croația și Bulgaria, miracolul la care Krizanic năzuia în anii de surghiun în Siberia (unde l-a întâlnit pe Milescu), era de imaginat numai cu intervenția țarului, rol pe care și-l vor asuma pe rând Petru, Ecaterina și, la începutul domniei lui, chiar Alexandru. Etapa următoare în definirea unității sud-slave este marcată de programul politic lansat în 1700 de Paul Ritter Vitezović, în a cărui viziune Peninsula Balcanică se confunda cu o Croație Mare, pe care o biruință austriacă ar fi restabilit-o în limitele ei istorice. Replica o dă **Stemmatographia** lui Hristofor Jefarovici, ca expresie a unei râvnite revanșe ortodoxe, deci sârbo-bulgare. Ambii autori au ales modalitatea de a fabrica tradiții heraldice pentru a legitima și a populariza în același timp drepturile istorice ale popoarelor lor. Opoziția dintre cele două concepții, inspirate de imperialisme rivale, constă îndeosebi în faptul că una era orientată către biserică și cealaltă se baza pe stat. Ar mai fi de amintit, și fiindcă se leagă de Țările Române, două episoade, al lui Gheorghe Branković și al fraților Cantacuzino, sortiți aceluiași eșec după ce se încrezuseră în politica habsburgică, încercând să aducă la viață o himeră barocă: aventurieri cosmopoliți care se mișcau pe un teren nesigur și puțin cunoscut, al căror țel era eliberarea creștinilor din Balcani sub o firmă pseudobizantină sau „ilirică”.

Acestea sunt preliminariile. Punctul de plecare real al fenomenelor cu care suntem confrunțați acum este în secolul XIX, când marile curente de idei care străbat Europa pătrund și aici, aducând în prim plan problema unui patrimoniu lingvistic supranațional și pe aceea a raportului între limbă națională și identitatea

națională. Între sârbii din Ungaria, al căror număr trecea de 65000 la sfârșitul veacului XVIII, s-a dezvoltat o conștiință națională, sub protecția bisericii ortodoxe și ca urmare a formării unei clase mijlocii, de negustori, ofițeri, funcționari și clerici, care, solidari cu românii din Banat, au rezistat presiunilor menite a-i germaniza și catoliciza. Acesta a deschis calea unei renașteri politice a sârbilor din Imperiul otoman. În mica Serbie independentă, căreia Vuk Karadžić, prin culegerea sa de folclor, îi pune în valoare noblețea ancestrală, crearea unui Muzeu Național și a unei Biblioteci Naționale la Belgrad însemna întemeierea unor vetre noi, laice, ale tradiției istorice. Pe la 1850, litografiile lui Anastas Jovanović, răspândind scene și chipuri din trecutul sârbesc eroizat, de un romantism naiv, au avut o mare influență asupra contemporanilor, cărora le amintea că „jumătate din neamul nostru se află încă în lanțurile de la Kosovo”.

Mândria patriotică a avut de suferit din cauza înfrângerii în războiul declarat Porții pentru a veni în ajutorul răsculaților din Bosnia și Herțegovina, provincii care, din 1878, trec sub administrația austriacă – anexarea urmând în 1908. Ca o reacție, a fost creat acel mit al luptei de la Kosovo, ilustrat mai târziu de sculpturile lui Meštrović și al cărui impact emoțional este exploatat încă până astăzi. A 500-a aniversare a zilei fatidice a fost comemorată cu aceleași nădejdi cu care, în 1871, se înălțaseră rugăciuni în jurul mormântului de la Putna. Fascinat de exemplul sârbesc, N. Iorga își va lua sarcina de a propovădui românilor acest tip de etică națională: „Literatură, artă, școală, totul n-a fost, în suta de ani după eliberare ca și în veacurile lungi ale sclaviei, altceva decât un răsunset al mării epeei populare, de suferință și sacrificiu, de vitejie fără greș și fără speranță. Și de aceea” – adăuga istoricul în 1915 – „cea din urmă sentinelă pierdută care sângerează la un colț de tranșee simte învăluindu-l mătasa steagurilor, de cinci ori seculare de la Cosovo”. Pentru ca, după douăzeci de ani, să aprobe desăvârșirea procesului de unificare a Iugoslaviei chiar prin metodele dure ale dictaturii regale, soluție pe care o va justifica și pentru România.

În fața versiunii serbocentrice, Croația și-a construit modelul propriu. La el au contribuit amintirea Iliriei napoleoniene, cu capitala la Ljubljana, întinzându-se de la Dubrovnik până la Trieste, introducând iluminismul francez, și, pe de altă parte, rezistența la intensificarea maghiarizării. Ljudevit Gaj și ceilalți ideologi ai „ilirismului”, punând unitatea lingvistică mai presus de diferențele regionale, îndemneau la cooperarea tuturor slavilor de sud în cadrul unei singure culturi naționale. „Ilirismul” se baza pe adoptarea, prin concesii reciproce, a unei limbi literare comune, scrisă cu două alfabete diferite, latin și chirilic, care ar fi urmat să acționeze ca factor de agregare. Sârbii au refuzat să admită inovațiile „fraților catolici”, pe care le considerau un instrument al deznaționalizării, cu atât mai mult cu cât, în 1848, lealismul față de Habsburgi s-a manifestat în Croația prin politica austro-slavă de care și-a legat numele Josip Jelačić. După 1918 i se va ridica un monument apărătorului identității croate contra centralismului revoluționar

unguresc, în anii de după al II-lea război mondial va fi condamnat ca protagonist al reacțiunii, dar regimul post-comunist l-a redescoperit și astăzi el călărește iarăși în mijlocul Zagrebului. În anii dualismului, „intelighenția” croată s-a împărțit între un partid al Dreptului, bazat pe principii etnice, care-și găsea rațiunea de a fi în ostilitatea față de Viena sau Budapesta, și populiștii independenți, partizanii „iugoslavismului”. Aceștia, care vedeau viitorul croat întors spre Balcani, au ancorat la Europa centrală, episcopul Josip Juraj Strossmayer și colaboratorul său, istoricul Franjo Rački, le-au oferit un nou program de unificare spirituală și culturală. Academia Croată și Universitatea din Zagreb au fost primele sale realizări. Edificarea unui stat federal al slavilor de sud, fie sub egida Habsburgilor, fie prin înlăturarea lor, nu se putea îndeplini fără recunoașterea egalității popoarelor participante. Făcând acest pas, teoreticienii „iugoslavismului” dădeau uitării fracturi istorice, religioase și lingvistice care vor reveni în discuție, în alt context politic, la capătul războiului declanșat de atentatul de la Sarajevo.

Suntem, după un secol, în situația de a măsura insuccesul iluziilor – atât al celei pluraliste, cât și al celei centralizatoare. Una din cauze a fost un optimism grăbit. Nu mă pot opri să nu citez, pentru comicul ei involuntar, concluzia lui Spiridon Gopčević în 1877, când enumera progresele Muntenegrului: „Care popor se mai poate lăuda să fi ajuns numai în 24 de ani de la barbaria cea mai deplină la o civilizație aproape perfectă?” Autorul adăuga și o paranteză pe care o semnalează comentatorii **Scrisorii pierdute**: „Nu ne lipsește nici măcar semnul distinctiv al unui stat civilizat, deficitul bugetar”. Altă cauză a fost instrumentalizarea istoriei. În căutarea legitimității, Macedonia invocă imperiul lui Samuil și Slovenia principatul Carantaniei din veacul al VII-lea, albanezii își proclamă autohtonismul, Croația își revendică independența și-l botează pe regele ei nominal, Aimone de Savoia, Tomislav al II-lea, fiindcă un Tomislav I a domnit în secolul X. Proiectele federaliste ale socialistului Svetozar Marković, explicabil admirat după 1945 ca un precursor, propun un viitor utopic, la scară sud-est europeană.

Cele două variante de federație pe care Iugoslavia le-a experimentat au fost, ambele, inspirate de un model imperial: Austro-Ungaria, după 1918, și Uniunea Sovietică, după 1945. Hibridizarea națională produsă de reforma agrară din Iugoslavia, cu ocazia **colonizării federale** din 1945–1946, n-a fost decât ultima și cea mai vastă din deplasările de populație pe acest teritoriu. Prototipul ei stalinist e incontestabil. Judecând după faptul că intervențiile trupelor sovietice la Tbilisi, Vilnius și Riga au fost imitate de comportamentul forțelor federale iugoslave în Slovenia și Croația, similitudinea nu s-a oprit în 1989. Rămâne de văzut de ce palestinienii trebuie să aibă un stat pe care o constrângere internațională îl refuză încă balticilor, croaților, slovenilor sau altor popoare încleștate între istorie și politică.*

* *Textul de mai sus a fost prezentat la o “masă rotundă” organizată în februarie 1991 la Institutul de Studii Sud-Est Europene.*